

Şəfəq Qurbanova¹⁸
AZƏRBAYCAN ŞAİRİ FƏDAİNİN DİLİ

Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında özünəməxsus yeri olan söz sənətkarlarından biri də Fədaidir. Fəda Azərbaycan ədəbiyyatında "Bəxtiyarname" poeması ilə tanınır. Fəda "Bəxtiyarname"si dil-üslub xüsusiyyətlərinə görə seçilən söz sənəti nümunəsidir.

Fədainin həyat və yaradıcılığı haqqında məlumatlar azdır. Lakin Sam Mirzənin "Töhrəvi Sami" təzkirəsində Fədainin Təbrizli olması, 1550-ci illərdən ilk şeirlərinin yazması göstərilir. Fəda "Bəxtiyarname"sinin Təbrizdə Hacı Məmməd Naxçıvaninin şəxsi kitabxanasında saxlanılan əlyazması surəti 1945-ci ildə Qulam Məmmədli tərəfindən çıxarılıb əvvəlcə ərəb, sonra isə kiriti qrafikalı əlifba ilə çap edilmişdir. Əsərin əlyazmasında müəyyən çatışmazlıq var. Belə ki, əsərin əlyazmasının əvvəlindən bir neçə, ortasından bir vərəq, axırından isə bir-iki vərəq düşmüşdür. Poemanın qələmə alınma tarixi məlum deyil. Bu məlumatın əsərin əvvəlindəki çatışmayan əlyama səhifələrində ola biləcəyi güman edilir.

"Bəxtiyarname" Şərq ədəbiyyatında geniş yayılmış mövzularındandır. Pəhləvi dilində yazılmış qədim dastanlardan olan "Bəxtiyarname"ni XII əsrdə Şəmsəddin Məhəmməd Dəraiqi və Mərvəzi fars dilinə tərcümə etmişdir. XIII əsrdə Pənəhi təxəllüslü bir şairin əsəri frasca nəzmə çəkəmsi, XVI əsrdə başqa bir şair tərəfindən nəznə qələmə alınması da məlumdur. "Bəxtiyarname"nin ingilis, fransız və rus dilində çap olunmuş variantları da mövcuddur. H.Araşi gürcü dilində də "Bəxtiyarname"nin iki tərcüməsinin olduğunu göstərmişdir [1, s. 53].

Ehtimal olunur ki, "Bəxtiyarname" Şərq ədəbiyyatında məşhur olan "Sindibadname"dən ixtisar edilmişdir. "Bəxtiyarname" hind nağlı olan "Yeddi vəzir"lə də səsləşir. Şərq ədəbiyyatında "Sindibadname", "Həzar əfsanə", "Yüz bir gecə", "Min bir gecə", "Yeddi vəzirin hekayəti" və s. kimi çoxlu nağillər mövcud olmuşdur. Bəzi mənbələrə görə "bu süjet əsasında bizə gələn biri iki əsər XV əsr şairi Pənəhinin poemasıdır. Qaraqoyunluar dövründə yaşayan şair əsərini Qaraqoyunlu hökmdarı Cahanşah Həqiqiyyə həsr etmişdir" [9, s. 514]. Burada cənubi Azərbaycan alimi Məhəmmədəli Tərbiyətə istinadən həm də ən qədim "Bəxtiyarname"nin Şəmsəddin Məhəmmədə aid olduğu göstərilir.

Əcnəbi mövzuda yazılan Fəda "Bəxtiyarname"si Şərq nağıllarının poetik üslubunu özündə ehtiva etsə də, ideya-bədii xüsusiyyətlərinə görə orijinal bir əsərdir. Poema on nağıldan ibarətdir və buna görə də orta əsrlər ədəbiyyatında "Dəhəmə" də adlandırılır. Onu da qeyd etməyi zəruri sayırıq ki, "... Əsərə daxil olan on nağıl süjet xətti baxımdan bir-birinin davamı deyil, hər bir nağlın öz məzmunu, öz süjet xətti, surətlər ələmi və kompozisiyası var" [7, s. 232]. Fəda bu mövzunun əsas süjet xəttini saxlasa da, onu xeyli yeniləmiş, genişləndirmiş, həm xalq variantlarından, həm də XV əsr şairi Pənəhinin poemasından əsaslı şəkildə fərqlənən bir əsər yaratmışdır. Qeyd etdik ki, Fəda "Bəxtiyarname"sinin dəqiq yazılma tarixi məlum deyil. Lakin müəyyən amillər nəzərə alaraq bu əsərin XVI əsrin sonlarında qələmə alınması fikrinə gəlmək olar. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində XIII-XVI əsrlər ayrıca bir dövr, mərhələ kimi qəbul edilir. Kökləri IV-V əsrlərdən başlayan bu mərhələ "yazılı ədəbi dilimizin milliyyəqədərki mərhələsi" adlanır [6, s. 31]. Milliyyəqədərki mərhələ iki yarımmərhələyə bölünür: 1) XIII-XIV əsrlər; 2) XV-XVI əsrlər. T.Hacıyev yazır: "Ədəbi dilin norma təzahüründə struktura faktlarının nisbəti və funksional fəaliyyəti baxımından... yarımmərhələnin nisbi diferensiasiyası var. Belə ki, XV-XVI əsrlərdə ərəb-fars dillərinə məxsus leksika və qrammatik quruluş ünsürləri Azərbaycan yazı dilində dərinləşir; XIII-XIV əsrlərdə rüseyim şəkildə görülən üslubi əlamətlər xatırladılan ikinci pillədə aydın diferensial təzahürü ilə diqqəti çəkir – klassik-kitab və folklor-danışıq üslubları fəaliyyət göstərir" [6, s. 32]. Azərbaycan yazılı ədəbi dili tarixində normanın diferensiasiyasının əsası qoyulur, lakin XV-XVI əsrlərdə artıq seçmənin yeni bir mərhələsi başlayır. XIII əsrlər yazılı ədəbi dili xalq danışıq dilinə, daha sonralar folklor-danışıq dili kimi tanınan xəlqi üsluba daha yaxındır. Bu, həmin dövrdə yazılmış məsnəvilərin dilində özünü qabarıq şəkildə göstərir. Tədqiqatçılar göstərir ki, "XV-XVI əsrlərdən həm əcnəbi elementlərin bolluğu ilə məsnəvi dili də qəzələ uyğunlaşır (hətta onu keçir), həm də bütövlükdə klassik poeziya janrlarının (qəzəl, qəsidə, məsnəvi, mükəmməs...) dili XIII-XIV əsrlərdəki nisbətən ərəb-fars sözlərinin bolluğu ilə daha çox seçilir. Bu da üslubi oppozisiyanın müəyyənəlməsi ilə bağlıdır: xəlqi üslubun müqabilində duran üslub yad leksik-qrammatik material bol-bol işlənməli idi" [4, s. 59]. XV-XVI əsrlər klassik-kitab üslubunun zirvəsi kimi qəbul edilə bilər. Klassik-kitab üslubu bu dövrün aparıcı üslubudur. Lakin bu dövrdə həm də danışıq-folklor üslubu fəaliyyət göstərir. Danışıq-folklor üslubunda xalq dili xüsusiyyətləri özünü daha qabarıq göstərir. Bu isə bütövlükdə ədəbi dilin normasına, normanın diferensiallığına təsir göstərir. XVI əsr Azərbaycan ədəbi dili tarixində həm də milliyyə keçidinin rüseymlərinin özünü göstərməsi kimi də qəbul edilə bilər. Klassik janrların dilində özünü göstərən dəyişiklik XVI əsrin sonlarında bu janrların dilində özünü daha qabarıq göstərir. Məhz bu xüsusiyyətinə görə Fəda "Bəxtiyarname"sinin məhz XVI əsrin sonlarında qələmə alınması fikrinə haqq qazandırdıq. Ədəbiyyat tariximizdə belə bir fikir var ki, Fəda "poema üzərində XVI əsrin axırlarında işləmiş və həmin dövrdə də əsəri tamamlandırdı. Buna təsdiq edən cəhətlərdən biri də odur ki, poemada cəlaləli sözü vardır, həm də bu ifadə quldur mənasında işlənməmişdir... XVI əsrin axırlarından başlayaraq cəlaləli sözü quldur mənasında işlənməyə başlayır. Həbelə bu söz 1588-ci il istilasından əvvəl də həmin mənada anlaşıla bilməzdi" [9, s. 514].

Fədainin "Bəxtiyarname" poeması milliyyə keçid dövrünün abidəsi kimi qəbul edilə bilər. Hətta bəzən "Bəxtiyarname" XVII əsr abidəsi kimi qəbul edilir. Füzulidən sonra dilinə görə daha sadələşdirilmiş məsnəvilər

sırasına daxil edilir, Məsininin "Vərqa və Gülşar" əsəri ilə bir sıraya qoyulur. Müəllifə görə, bu əsərlər dilinin aşağıdakı xüsusiyyətlərinə görə seçilir:

- leksikasının böyük əksəriyyətinin bu gün də işlək olan milli mənşəli sözlərdən ibarət olması;
- leksikada müasir dil baxımından arxaiklaşmış sözlərin müşahidə olunması;
- əvvəllər işlənməmiş ərəb və fars mənşəli bir sıra sözlərin öz işləkliyini qoruyub saxlaması;
- alınma və milli mənşəli sözlərdən ibarət olan ifadələrin, tərkiblərin rəngarəngliyi;
- milli mənşəli sözlərlə alınma sözlərin qafiyə düzəltmədə paralel istifadəsi;
- canlı danışıqla bağlı olan frazeoloji vahidlərin və atalar sözlərinin işlənməsi [2, 224-228].

Fəda söz sənətinin ustalarından biri kimi qəbul edilir. Dil tariximizin yaradıcısı olan Ə.Dəmirçizadə yazır: "Fədainin "Bəxtiyarname"si və Məsininin "Vərqa və Gülşar"ının müqayisəsindən belə bir fikir əldə edilir ki, "quruluş və məzmun fərqləri olsa da, hər iki əsərin dili əsas vahidlər baxımından eyni köklə, eyni mənbə ilə bağlıdır. Bu isə əsərin eyni dövrdə yazılması ilə və eyni dildə yazıb-yaradan müəlliflərin dövrün töləbəinə uyğun olaraq dildən istifadə etmələri ilə üzvi surətdə əlaqədardır" [2, s. 224]. Fəda gözəl, incə təşəbb, mübalığa, təzad və istiarələr işlətməmişdir. Çox vaxt isə ərəb və fars sözlərinin Azərbaycan sözləri ilə əvəz etməyə çalışmışdır. Məsələn: zəhər – ağrı, həyat – dirlik, arzu – dilək, hicran – ayrılıq, ləşkar – qoşun, xidmət – qulluq, xun – qan, bak – qoxu, pişxidmət – süfrəçi, pəssənd – bəyənəmək, qəsid – elçi, keyf – damaq, ruz – gün, sal – il, mah – ay, dil – ürək, könül, qulan – qarabaş, ziba – göycək, siyah – qara, çahquyu, ərəsi – toy, mehman – qonaq və s.

Azərbaycan yazılı ədəbi dilinin milliyyəqədərki, yəni təşəkkül mərhələsi XIII-XVI əsrləri əhatə edir, lakin bu dövrün başlanğıc qatı IV-V əsrlərdən başlayan yazıyaqədərki mərhələ ilə birləşir, ədəbi dilimizin yazılı dövrü həmin o tarixi köklər üzərində formalaşır və inkişaf edir. Milliyyəqədərki mərhələ fonetik və morfoloji paralellizmlərin özünü qabarıq göstərməsi ilə xarakterizə olunur. Ümumi "türkü" ilə bağlı olan elementlər yerli dilin xüsusiyyətləri ilə paralel olaraq işlənir, dil müəyyən mənada seçmə, diferensiallaşma mərhələsinə yaşayır. Bu həm daxili inkişaf qanunları ilə tənzimlənir, həm də dilxarici amillərin təsiri ilə baş verir. Bu isə nəticə etibarilə XIII-XIV yüzilliklərdə XV-XVI əsrlərin dilində yarımmərhələ səviyyəsində norma fərqlərinin yaranmasına gətirib çıxarıb [6, s. 39]. Bu dövrün başlıca xüsusiyyətlərindən biri müasir dil baxımından arxaiklaşmış türk mənşəli sözlərin böyük miqdarında malik olmasıdır: tanıq – şahid, ayaq – bədə, yazı – çöl, duş – yuxu, yeg – yaxşı, yüküş – çox, pük – yazı və s. Belə arxaik sözlərin sinonimləri ilə əvəzlənməsi təkcə ərəb və fars mənşəli sözlərin təsiri ilə baş verir, türk mənşəli sözlərin özünün də müxtəlif amillərin təsiri altında diferensiallaşma, seçmə mərhələsinə yaşadığını göstərir. Məs.: duş – yuxu, yazı – çöl, kəndi – öz, qat – yan, qatı – bərk, çətik – pişik, bay – varlı, alp – igid, yavuz – pis, çöz – aç, ir – çat – yetiş, ayıt – də, oxu – çağır, uğra – get, ulal – böyü və s. Müasir dil baxımından arxaiklaşmış sözlər Fəda "Bəxtiyarname"sinə də işlənir. Məs.: nəsnə – şey, aşya; irmək – yetişmək, qamu – bütün, bəlisincə – arxasınca, varmaq – getmək, öylə – elə, irmək – getmək, ər – kişi, qılmaq – etmək, əkmək – çörək, yavux – yaxın, qabaq – üz, sifət və s.

Fədainin "Bəxtiyarname"sinin leksikası xalq danışıq dilinə yaxınlığı, yerli şivə xüsusiyyətlərinə özünü göstərməsi ilə yanaşı, ərəb və fars mənşəli sözlərin, izafət tərkiblərinin işləkliyi ilə seçilir. Məs.: nöşün, olar, öylə, haman, neşə, neşə, nedim, qanda, yalqız, xaçan, əylən, əkmək, binahəq "haqsız", haşa, yox, rixsar – "üz", cəmalı – dilfərib "ürək çalan", zişt "çirkin", zəhi ziba "təy, bərabər", mahı – taban "on dönd ay keçərik", sərkeyli – kuban "gözəllər başçısı" və s.

Ərəb və fars sözlərinin, tərkiblərin işlənməsi dövrün məsnəvi dilinin dil-üslub xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Lakin məsnəvinin dili kifayət qədər xəlqiliyyə, xalq-danışıq dilinə yaxınlığına görə seçilir və dövrün ədəbi dil nümunələri içərisində özünəməxsus yer tutur. Lakin dilin xəlqiliyyə, yazılı dildə sadə danışıq dili xüsusiyyətlərinin qabarıqlığı, onun təşəkkül dövrü abidəsi olması fikrini inkar etmir. Azərbaycan ədəbi dilinin milli dil mərhələsi XVI əsrin sonu və XVII əsrin əvvəllərindən başlayır. "Bəxtiyarname"də biz həmin keçid dövrünün xüsusiyyətlərini görürük. Qeyd etdiyimiz kimi, təşəkkül mərhələsi və ya milliyyəqədərki mərhələdə aparıcı üslub klassik-kitab üslubudur. Klassik-kitab üslubunun mənzum qoluna daxil olan məsnəvi, qitə, tərcibənd, tərkibənd, mükəmməs, mürəbbə, rübai, qəzəl və s. dili üçün bu üslub səciyyələndirən ümumi cəhətlər var [4, s. 58]. Lakin klassik janrların dilində də zaman həddində müəyyən dəyişikliklər baş verir. Bu baxımdan mövzu "nağıllaşdıca dil xəlqiləşməyə meyil edir, alınma sözlər azalır, tərkiblər seyrəlir, işlənmə alınımlar danışıqca, məişət ünsiyyətinə nüfuz etmiş olur" [1, s. 58-59]. Bu, Fədainin "Bəxtiyarname" poeması üçün daha səciyyəvidir. Məsnəvi dili başqa klassik janrların dilinə nisbətən daha sadə olmuş, xalq dilinə daha yaxın olmuşdur. Ancaq "Bəxtiyarname"də dil məsələni, Q.Zakirin mənzum hekayələrinin səviyyəsinə qədər xəlqiləşir. Yalnız lüğət aydınlığına yox, həm də sintaksisinə görə mənzum nağıla bənzəyir.

Epik təhkiyə poetik təsviri üstələyir... Alınmaların azalması, sadəliyin güclənməsi janrın mənliliyini əlindən almır. Bu sadələşmə keçid dövrü ilə bağlıdır [4, s. 59]. Təşəkkül dövrü, yaxud milliyyəqədərki Azərbaycan ədəbi dilinin üslubi diferensiallığı özünəməxsusluğa ilə seçilir. Klassik kitab üslubu alınma vahidlərin, hazır qəblərin, izafət tərkiblərinin leksik paralellizmlərin bolluğu ilə seçilir. Üslubun əsasında klassik poeziya janrlarının dili dayanır, nəzn dili əsasən, əruzun poetik texnologiyasına uyğun inkişaf edir. Eyni zamanda onu da qeyd edərk ki, XIII-XIV əsrlər ədəbi-bədii dili XV-XVI əsrlər ədəbi dilinə nisbətən daha sadədir. Bu dövrün "Dastan-Əhməd Hərami", "Qisseyi-Yusif" kimi ilk məsnəvilərinin dili danışıq-folklor üslubuna yaxınlığı ilə seçilir. Məhz bu dövrdən Azərbaycan ədəbi dilində üslubi diferensiallaşma prosesi gedir və bu, ilk növbədə, qəzəl dili ilə məsnəvi dili arasında gedir. Tədqiqatçılarımız da qeyd edirlər ki, XIII-XIV əsrlər məsnəvi dili, məsələn XVI əsrdəki qədər ərəb-fars sözləri ilə yüklənmiş və sonralar folklor-danışıq adı ilə tanıdığımız xəlqi üsluba daha çox uyğun gəlir [4, s. 55]. Görünür, məhz bu kimi amilləri nəzərə alaraq tədqiqatçılar belə bir qənaət əldə edirlər ki, Füzulinin "Leyli və Məcnun" əsərinə qədər,

¹⁸ Gəncə Dövlət Universiteti

sözün həqiqi mənasında, Azərbaycan ədəbi dilinin məsnəvi poema janrı üzrə bədii üslub qolu tam halda təşəkkül tapmamışdır.

Azərbaycan yazılı ədəbi dilinin təşəkkül mərhələsində XVI əsr xüsusi yer tutur. Belə ki, XV-XVI əsrlərdə Azərbaycan ədəbi dilinin həm leksik, həm də qrammatik normasında diferensiallaşma prosesi gedir, ərəb-fars dillərinə məxsus leksik və qrammatik vahidlər yazılı dildə sabitləşmiş xüsusi çəkiyə malik olur, başqa bir tərəfdən isə klassik-kitab və danışq-föklör üslubları özünün başlıca xüsusiyyətləri ilə fəaliyyət göstərir. Ədəbi dilin istər fonetik, istərsə də leksik və qrammatik normasında kifayət qədər diqqət çəkən paralelizm özünü göstərir.

Ədəbi dilin normasının diferensiallaşma istiqamətində inkişafı dilin bütün yaruslarında özünü göstərir və bu dilə şüurlu münasibətin yarandığını göstərir. XVI əsr yazılı abidlərinin dili, bütövlükdə, klassik-kitab üslubunun zirvəsini təşkil edir. Lakin bu dövr həm də keçid dövrünün xüsusiyyətlərini daşıyan ədəbi abidləri də özündə ehtiva edir. Bu baxımdan Fədainin "Bəxtiyarname" poeması dövrün ədəbi abidləri içərisində xüsusi yer tutur. Təşəkkül dövründə Azərbaycan ədəbi dilinin köynələrini Şirvan və Təbriz dialektləri təşkil etmişdir. Maraqlıdır ki, Təbriz və Şamaxı ölkənin eynihüquqlu mədəni mərkəzləri kimi qəbul edilir. Təbriz və Şirvan dialektlərinin bütün dil yarusları ilə uyğun gəlməsi göstərilir. Məhz buna görə də "... bu iki dialektin xüsusiyyətləri ümumiləşərək ədəbi dil normasının əsasında durur" [5, s. 50]. Bu baxımdan da "Bəxtiyarname"-nin dili xüsusi maraq doğurur. "Bəxtiyarname" poemasının leksikasını fərqləndirən cəhətlərdən biri burada xalq-danışq dilinə xas olan, hətta hal-hazırda da ədəbi dilin norması kimi qəbul edilən leksik vahidlərin işlək olmasıdır. Abidənin leksikasını fərqləndirən xüsusiyyətlərdən biri də budur ki, burada xalq-danışq variantında və hətta dialekt və şivə normasında işləyən leksik vahidlərin müşahidə olunmasıdır. Məs.: noldu, nöşün, öylə, nolur, hiç, haman, neyşə, nedim, netdin, başa, eylə, nəşün və s. Bu baxımdan əsərin nəşrə hazırlayan Q.Məmmədli yazır: "Fədainin təbrizli və ya şirvanlı olması məsələsi də bu günə qədər həll edilməmişdir. Bu da öz növbəsində qarşıda duran və aydınlaşdırılması vacib olan məsələlərdən biridir. Çünki o bu şəhərlərin hər ikisinə məxsus olan söz və ifadələri işlətməmişdir. Məsələn üçün yalnız Şirvana məxsus olan neyşə, nöşün sözləri hazırkı Təbriz ətrafında qəti olaraq işlənmədiyini, təbrizlilərə məxsus biləsina, biləsincə (özünə, yarıncə) kimi sözlərə də Şirvanda təsadüf edilməz" [8, s. 6]. Fədainin həyatı haqqında məlumat az olsa da, onun Təbrizli olması və bu əsərin XVI əsrin sonlarında qələmə alınması məsələsinə toxunduq. Fikrimizcə, "Bəxtiyarname"də həm Təbriz, həm də Şirvan şivələrinə xas olan xüsusiyyətlərin özünü göstərməsini iki amillə izah etmək olar:

1. Ədəbi dilin dialekt köynəsinin diferensiallaşmasının başa çatmaması. Həm Təbriz, həm də Şamaxının mədəni mərkəz olması və bunun ədəbi dilin normasına təsiri özünü dialekt və şivə səviyyəsində də özünü göstərə bilər. Burada həm dildaxili, həm də diltarici amillər rol oynaya bilər. Ədəbi dil seçmə mərhələsini, həm də milliyyə keçid mərhələsini yaşayır. Ədəbi dilin normasının müəyyənləşməsi də bu istiqamətdə gedən seçmənin mövcudluğunu göstərir. Dilin tarixi inkişafında iki amil başlıca rol oynayır: 1) diferensiasiya (fərqləşmə); 2) inteqrasiya (birləşmə). XVI əsrlərin sonlarında Azərbaycan ədəbi dili məhz belə bir prosesi keçirir və bu, dialekt – şivə faktlarının yazılı ədəbi dildəki təzahüründə də özünü göstərir.

2. Əlimizdə konkret dəlillər olmasa da, belə bir fikrə gəlmək olar ki, Fədainin həyatının müəyyən dövrü Şirvanla bağlı olmuşdur. 1916-cı ildə F. de Sössürün "Ümumi dilçilik kursu" əsəri nəşr olunur. Bu əsər onun Cenevrə Universitetində oxuduğu mühazirələr əsasında Ş. Balli və A. Şeşə tərəfindən çap edilmişdir. Bu əsərdəki başlıca müddəalar müasir dilçiliyin əsasında dayanır. Bu baxımdan Kopenhagen struktur dilçilik məktəbinin banilərindən olan Lür Yelmslev yazır: "İsvaçerə dilçisi Ferdinand de Sössür (1857-1913) bir çox cəhətdən müasir dilçiliyin banisi sayıla bilər" [3, s. 49]. Sössürün dilçilik konsepsiyasında başlıca yerlərdən birini dil və nitqin fərqləndirilməsi tutur. Sössür dil və nitqin həm fərdi, həm də sosial mahiyyətli nitq fəaliyyətinin iki tərkib hissəsi kimi qəbul edir. Sössürə görə dil nitq fəaliyyətinin müəyyən, həm də müthəm hissəsidir. Dil və nitqin fərqli xüsusiyyətləri üzərində dayanan Sössür belə bir qənaətə gəlir ki, dilin linqvistikası ilə nitqin linqvistikası bir-birindən fərqləndirilməlidir. Bu görkəmli tədqiqatçının dil və nitq haqqındakı fikirləri onun ardıcılıq tərtibindən davam və inkişaf etdirilmişdir. Sössürün dil və nitq dikotomiyası Yelmslev tərəfindən sxem, norma, uzus və nitq aktının münasibəti kimi izah edilir. Sxem xalis formadır, o, sosial yayılmadan və material tərtibdən asılı deyil. Norma material formadır, o, sosial yayılma ilə bağlıdır, lakin təzahüründən asılı deyil. Uzus müəyyən vərdişlərin məcmusu olan dildir. Nitq aktı fərdi nitq əməlidir. Bu tədqiqatçıya görə təkcə nitq aktı və sxemlə birlikdə uzus linqvistik realiti əks etdirir. Norma isə uzusdan süni şəkildə çıxarılır. Yelmslevin fikrinə görə norma uzusu və nitq aktını determinləşdirir (yəni uzus və nitq aktı məntiqə və praktik surətdə normadan əvvəl gəlir). Uzus və nitq aktı arasında interdepenesiya mövcuddur (yəni bunlardan biri digərinin mövcudluğunu nəzərdə tutur). Sxem isə uzus norma və nitq aktı tərəfindən determinləşdirilir [10, s. 83-84]. F. de Sössürün dilçilik təliminə görə dil hazır məhsuldir, fərd dil yaratmur, onu passiv şəkildə təkrar edir. Lakin Sössür tarixən nitq faktının dil faktından ilkin olduğunu da göstərmişdir. L. Yelmslev uzusu dil vərdişlərinin məcmusu kimi qəbul edir. Bu vərdişlər uşaqlıq və gənclik illərindən nitq tərtibəsi vasitəsi qazanılır. Bu baxımdan belə bir fikrə gəlmək olar ki, Fədainin "Bəxtiyarname" poemasında özünü göstərən Təbriz və Şirvan şivə xüsusiyyətləri daha əvvəllər qazanılmış uzusun, yəni dil vərdişlərinin təzahürü kimi qiymətləndirilə bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Arashi H. XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı: Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı, 1956
2. Domirçizadə Ə. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. T. Bakı: Maarif, 1979, 268 s.
3. Ельмслев Л. Метод структурного анализа в лингвистике // Вещищев В. А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. Часть II, Москва, Изд-во Министерства Просвещения РСФСР, 1960, с. 49-56
4. Hacıyev T. XIII-XVI əsrlər ədəbi dili // Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Bakı: Elm, 1991, s. 48-88
5. Hacıyev T. I. Vəliyev K. N. Azərbaycan dili tarixi. Bakı: Maarif, 1980, 187 s.

6. Hacıyev T. Azərbaycan ədəbi dilinin yazılı dövrü (İnkişaf mərhələləri haqqında) // Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Bakı: Elm, 1991, s. 31-47
7. İbrahimov S. Orta əsrlər Azərbaycan romantik ədəbiyyatı. Bakı: NBM, 2014, 304 s.
8. Məmmədli Q. Əsər haqqında bir neçə söz // Fəda "Bəxtiyarname". Bakı: Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı, 1957, s. 3-6
9. Səfəri Ə., Yusifli X. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Ozan, 1998, 632 s.
10. Rəcəbli Ə. Dilçilik tarixi. II c. Bakı: Nurlan, 2006

Açar sözlər: qrammatika, leksika, dilçilik, dil tarixi

Ключевые слова: грамматика, лексика, лингвистика, история языка

Key words: grammar, lexis, linguistics, history of the language

Azərbaycan şairi Fədainin dili

Xülasə

Fədainin "Bəxtiyarname" poeması XVI əsr abidəsi olsa da, dilinin xəlqiliyi xalq-danışq üslubuna yaxınlığı ilə fərqlənir. Bu poema milliyyə keçid dövrü abidəsi kimi də qəbul edilə bilər.

Язык Азербайджанского поэта Фадая

Резюме

Хотя поэма Фадая "Бахтиярнома" является памятником XVI века, ее язык отличается близостью к народно-разговорному стилю. Эта поэма также может рассматриваться как памятник переходного периода к нации.

Azerbaijani poet Fadai

Summary

Although Fadai's poem "Bakhtiyarname" is a monument of the 16th century, its language is distinguished by its closeness to the folk-spoken style. This poem can also be considered as a monument of the transition period to the nation.

RƏYÇİ: dos.S.Abbasova